

S o m o s Béla

A vietnami nyelv fonémarendszerének és grammatikai
aspektusainak néhány sajátossága

Ha sorrend lehet a nyelvészeti összevetésekben, akkor-egy-
részt a rokonságban álló, másrészt az egymástól távoli nyelvek
összevetése a legérdekesebb, s azért, mert az összehasonlítás az
egymáshoz közeli nyelvek közt is sok eltérést, de az egymástól még
oly távoliak között is a nyelvi közlés sok hasonló vagy azonos vo-
nását tárja fel.

A kuriózumon túl a vietnami nyelvről azért is szólni kell, mert
a magyarul tanuló külföldiek legnagyobb hányadát vietnamiak képe-
zik.

A vietnami nyelv akusztikai rendszerét tekintve a politon,
nyelvtani felépítése szerint az izoláló nyelvek közé tartozik. Mind-
két vonatkozásban a szélsőségek hordozója, mert a politon nyelvek
között is kevés lehet olyan, amely hat tónust különböztet meg, de az
izolálás elvét sem lehet ennél következetesebben érvényesíteni. Hisz
szen az angol is az izoláló nyelvek közé sorolják, de ott van tol-
dalék - elég csak a birtokos szerkezetekre, a múlt időre vagy a
többesszámra gondolni. S a flektálás is feltűnik a melléknevek foko-
zásában s a participiumnál is. A vietnamiban azonban se a flektá-
lásnak, se az agglutinálásnak nem találjuk jelét.

I. A hat tónus részletes jellemzése szükségtelennek látszik.
Annyi azonban említést érdemel, hogy az átlagos magyar beszédnél
kiseb- magasabb hangfekvésű alaptónus mellett két emelkedő és há-
rom süllyedő tónus van. Az egyik emelkedő tónusnál a hang folya-
matosan, a másikonál kis töréssel emelkedik. A három süllyedő tónus
közül az egyiknél a hangmagasság csökkenése lassú, a másikonál
hirtelen - ezáltal a hang erős nyomatókat kap s megrövidül, a har-
madik, ún. kérdő tónusnál a hang ereszkedését egy emelkedő ív kö-
veti.

A hangrendszerben a magánhangzók három csoportja közül - a palatális illabiálisoké és a veláris labiálisoké - közel áll a megfelelő magyar hangokhoz, de hiányzik az időtartam szerinti korreláció. Nem ismeretlen azonban a hosszúság-rövidség fonológiai felhasználása, de egy olyan hangnak van hosszabb-rövidebb változata, amelynek a magyarban nincs, az á-nak. Többet a magyarhoz képest három veláris illabiális hang (o, a, u), de nincsenek palatális labiálisok. Jellemző a vietnami nyelvre, hogy kedveli a diftongusokat, triftongusokat. Így a beszéd folyamatban több vokális félhangzóvá lesz, annyira, hogy a kettőshangzó első tagja több esetben csak az ajakállást, az ajakkerekítés mértékét, a második tagja a nyelvemelkedés magasságát határozza meg. Egészében - tekintve, hogy a tónuskülönbségek a variánsok számát megsokszorozzák - a vietnami magánhangzórendszer gazdagabb a magyarnál. A mássalhangzóknál a magyar javára billen a mérleg, mind az elemek számát, mind a felhasználhatóság körét tekintve.

A mássalhangzórendszerben az aspirált t és k, valamint a szóeleji helyzetben is előforduló palatoveláris nazális ng többet a magyarhoz képest. Érdekes némely szóvégi zárhangnak az a pozícionális variánsa, amelyek képzésekor a labializációval egyidejűleg a felgyülemelő levegő a két arcot és a százugokat kívülről is jól láthatóan felduzzasztja. Hiányoznak viszont a zöngés affrikáták, s a dentalveoláris zöngétlen affrikáta is. A több nyelvjárásban létező tremuláns hangot a hanoiak többsége spirantizálja. A helyesírásban számontartott és nyelvjárásokban létező s - sz különbségét is egybemossák, s egy közbülső hanggal helyettesítik. Hasonlóan a rokonzöngés hangokat. A j hangunk vietnami rokona többnyire szóbelseji vagy szótagzáró helyzetben fordul elő. Az f-et bilabiálisan ejtik, az l hangot több nyelvjárásban orrhangúsítják. Hiányzik a nyelvből a gemináció. A konzonáns fonémák és fonematikus lehetőségek közt tehát kisebb; ugyanerre utal, hogy bár a nyelv több zöngés-zöngétlen hangpárral bír (pl.: p - b, t - d, k - g, f - v) - ezt a fonematikus lehetőséget korlátozottan használja ki -, a bilabiális zárhangpár közül a zöngés hang csak szótag kezdetén, a zöngétlen hang - eltekintve a jövevényszavaktól - csak szótagzáró helyzetben fordul elő. Szótagzáró helyzetet egyébként is csak a mássalhangzók kisebb része foglalhatja el, a tizenkilenc közül mindössze

nyolc: p, t, k, m, n, ng, nh, ch. A szótagzáró explozívák jellemzője azonban, hogy hiányzik ejtésükkor a zár felnyitása. Így a nazálisok kivételével szótagzáró helyzetben szinte valamennyi mássalhangzónk új a vietnamiak számára. Tekintve a vietnami fonémák szigorúbb pozicionális kötöttségét, előfordul, hogy egy-egy hangot sokszor rosszul, de bizonyos hangkörnyezetben jól ejtenek diákjaink. Egy-egy hang hibás ejtése tehát nem feltétlenül azt jelenti, hogy az adott hang teljesen hiányzik a diák artikulációs bázisából, lehet, hogy csak abban a helyzetben nem tudja ejteni. (Ha más hangkapcsolatokban próbáljuk mondatni, akadhat szó, melyben minden nehézség nélkül ejt. Az így megtalált ejtés fokozatosan kiterjeszhető más hangkapcsolatokra is.) A fő kiejtési problémák azonban nem az egyes hangok, hanem a monotónia és politónia inkongruenciájából következnek. Magyar forrásnyelv-vietnami célnyelv esetén a beszélő a magyar mondatok dallamát viszi át, ezáltal a szavak jelentéstartalmát megváltoztatja. Ennek fordítottja a vietnamiak magyar beszédproduktumaiban a közlemény lezáratlanságában, befejezetlenségében realizálódik.

Amennyire kedveli a vietnami nyelv a magánhangzók kapcsolatait, épp annyira nem a mássalhangzótorlódást. Ez a mi nyelvünkre is jellemző, bár kisebb következetességgel, s ma már könnyen tudomásul vesszük a mássalhangzótorlódást szó elején is. A vietnami nyelv következetes ebben, jól mutatják jövevényszavai. A xup (leves), ga (pályaudvar), xa-lát (saláta), cà-phê (kávé) könnyen vált vietnami szóvá, mert eredeti alakjában sem ellentézett a vietnami hangtörvényekkel. A xj-éc (cirkusz), az ô-tô (autó) szóban is fellelhető a szó internacionális magva, s a film-ből is csak egy l hangot kell elhagynunk ahhoz, hogy vietnami phim-et kapjunk. A klubbal nehezebb a helyzet; hiába egytagú, de zöngés zárhangra végződik, s a szó elején két mássalhangzó áll egymás mellett. A kezdő k kap egy âu diftongust a torlódás feloldása kedvéért, s hogy a b ne álljon szótagzáró helyzetben, egy ô neki is jut. Egyidejűleg a szó belsejében is történik változás, így alakul ki a vietnami câu-lạc-bộ.

A vietnami nyelvet monoszillabikus nyelvnek tekintik, ez azonban nem jelenti azt, hogy minden szó egyetlen tagból áll. Akadnak három-, négy-, öttagú szavak is. Pl. chủ nghĩa xã hội. Ez a szó

egy érdekes szóképzési mód bemutatására is alkalmas. A szó első két eleme képző, a harmadik és negyedik eleme az alapszó. Ha a képző a szó előtt áll, főnevet képez, ha az alapszó mögé helyezük, melléknevet alkot.

Azaz: chủ nghĩa xã hội = szocializmus
xã hội chủ nghĩa = szocialista

A vietnami szóképzés jellegzetessége a homonimák nagy száma. Pl. A từ szónak alaphanglejtéssel nyolc fő (s néhány mellék)-jelentése, süllyedő hanglejtéssel (từ) hét, emelkedő tónussal (từ) öt; nyomatékkal (từ) ejtve hét különböző jelentése van.

Az azonos alakú, s az egymástól csak hanglejtésükben különböző szavak nagy száma a szövegkörnyezet jelentőségét fokozza. Ugyanezt teszi az a tény, hogy a nyelvtől idegen mind a flektálás, mind az agglutinálás. Ezért a grammatikai viszonyok kifejezésében különös jelentőséget kap a szórend, nő az előjárók, kötőszók s egyéb segédszók jelentősége; a nyelvtani kategóriák különbségeinek kifejezése főleg a szintaxis eszközeivel történik.

II. A mondatalkotás néhány sajátosságát egy-két szó szerint fordított mondat világíthatja meg.

Anh giảng cho anh ấy bài học mới. = Te magyaráz ő számára lecke új.

(Magyarul: Az új leckét magyarázod neki. Vagy: Te magyarázod még az új leckét neki. Vagy: Neki magyarázod az új leckét.)

Anh ấy cho tôi một quyển sách mới. = Ő ad én egy könyv új.

(Magyarul: Egy új könyvet ad nekem. Vagy: Nekem ad egy új könyvet, stb.)

A vietnami mondatok élén rendszerint az alany áll, ezt követi az állítmány igei része. Az ige a cselekvő személyéről tájékoztatást, nem ad, ez csak az alanyból olvasható ki. A jelző a jelzett szót követi. A határozót prepozíció fejezi ki, de ez nem mindig szükséges, az igében foglalt utalás fölöslegessé teheti a prepozíciót. A toldaléktalan accusativust a mondatbeli helyzet és a szövegösszefüggés jelöli. A két példamondatból az is látszik, hogy nyomatékosításra, kiemelésre a szórend kevésbé alkalmas.

Egy másik példa az erősen kötött s az adott esetben a magyarra teljesen ellenkező szórendre:

Truong Dai hoc lon nhất the gioi o dau?

Egyetem legnagyobb világ hol ?

Magyarra egyértelműen fordítható: Hol van a világ legnagyobb egyeteme? Azaz a kérdőmondatokban a kérdőszó gyakran nem a mondat élén, hanem a kérdezett szó szórendileg meghatározott helyén áll. Mivel a politónia a hanglejtés mondattani felhasználását akadályozza, az eldöntendő kérdő mondatokat a kijelentő mondatoktól a "van nem?" vagy az "igen nem?" kérdőszókként való felhasználásával különböztetik meg. Így a magyar "Tanulsz?" kérdés vietnami nyelven így hangzik: Anh có học không?

te van tanul nem?

A szövegösszefüggés jelentés- és szófajmeghatározó szerepét pregnánsan mutatja a következő példa:

Công nhân và binh lính thành lập chính phủ cách mạng.

Munkás és katona létrehoz kormány forradalom.

Magyarul: = A munkások és katonák létrehozták a forradalmi kormányt. A magyar fordításban mindegyik szó kap valamilyen toldaléket, a vietnamiban mindezt a szórend, a szövegösszefüggés fejezi ki. Az alany többes számú fordítása azért helyes, mert a vietnami főnevek nulla jel esetén bizonyos általánosított gyűjtőfőnévi értelemmel bírnak. Az alany és az állítmány igel része sugallja, hogy a "kormány" mondattanilag tárgy, a rákövetkező szó pedig jelző, tehát a szófaja nem főnév, hanem melléknév. A példamondatot megelőző mondatokban múlt idejű cselekvésekről esik szó, az az igeidő erre a mondatra is érvényes, nem kell jelölni. A magyar szemlélet szerint az igel állítmány nemcsak az alanyhoz igazodik a többes szám 3. személyű személyranggal, hanem a határozott tárgyhöz is.

A fenti mondatok az adott szövegek környezetben a nyelvközösség tagjai számára egyértelműek, a kevesebb grammatikai információból nem következik a közlés homályossága. Ez a nyelvi eszközökkel való gazdaságos bánásmódnak tekinthető. Hasonlóképpen,

ha egy mondatban a múlt időt határozószó mutatja, akkor a múlt idejű segédige használata fölösleges. Egy vietnami mondat:

Hôm qua anh ấy học.

Tegnap ő tanul.

Magyarul: Tegnap tanult. Vagy: Ő tanult tegnap. Vagy: Tanult tegnap. A magyar mondatban kétszer fejeződik ki a cselekvés ideje. A magyar tehát pazarlóan bánik a nyelvi eszközökkel?

Valószínűleg nem erről van szó, hiszen a magyar személyrag nemcsak a múlt időt, hanem a cselekvő személyét is jelöli - fölöslegessé téve a személyes névmást. Sőt, a tárgy határozatlanságára is utal. A vietnami személyes névmás viszont nemcsak a cselekvő sorrendi számára utal, hanem egyéb információkat is ad a cselekvő személyről.

III. A különbség tehát nem egyszerűen ökonomiával, hanem a grammatikai aspektus különbözőségével magyarázható.

A Jakobson által idézett Franz Boas szerint, a grammatika osztályozza a tapasztalás nézőpontját, "emellett meghatározza azokat az aspektusokat, amelyeket ki kell fejezni". Ez nyelvek szerint gyakran lényegesen különböző. Bizonyos nyelvekben nagy lehet a kifejezendő aspektusok száma, másokban kicsi, de a kevés kötelező aspektus semmi esetre sem jelenti a beszéd homályosságát. Ha kell, magyarázó szavakkal világosságot lehet teremteni. Így az igazi különbség a nyelvek között nem abban áll, hogy mi fejezhető ki a mi nem, hanem abban, hogy a beszélőnek mit kell kifejeznie a mi nem. Egy-egy nyelv grammatikai kategóriái a nyelvet helyesen beszélők figyelmét meghatározott irányba terelik, így hatással vannak a gondolkodásra, az emberek közötti kapcsolatokra is.^{2/}

A sajátos vietnami aspektusok közül

a/ egyik a személyes névmások sokféle változatának rendszerében fejeződik ki. A vietnámban ugyanis a személyes névmások nemcsak a három személy szerint differenciálódnak; hanem az egyes személyek kora, neme, társadalmi helyzete, az egyes személyek közötti érzelmi viszony szerint is. Érdekes, hogy a névmásoknak csak egy kis része kötődik meghatározott sorrendi

személyhez, többségük mindhárom személy neve helyett használható. Pl. a második személyű névmás lehet:

mà, anh, cù, bà, chí, em, minh, con, cháu, bác, cô, câu, ông
stb.

Sajátos, hogy e névmások közül soktól nem kívánható, hogy egyérelműen a második személyre mutasson rá, az viszont igen, hogy a szóbanforgó személy koráról, neméről, esetleg társadalmi helyzetéről, a más személyekhez való érzelmi vagy egyéb pozicionális viszonyáról információkkal szolgáljon.

Tagoltabb a többes szám első személyű névmás is.

Eltérően más nyelvek szemléletétől ugyanis a többes szám első személyű névmás használatakor a vietnamiul beszélőnek döntenie kell a szélől, hogy a hallgatót (hallgatókat) is beleértheti-e a mondandójába, vagy nem. Pl. a "Holnap sétálni megyünk" mondat sok nyelvre egyértelműen fordítható. Vietnamiul azonban egyik névmás használata esetén (chúng tôi) a mondat jelentése: "Holnap sétálni megyünk (mi, de te, illetve ti - nem)." Ha másik névmást használunk (chúng ta): "Holnap sétálni megyünk (mi is és te, illetve ti is)".

A mutatónévmások és némely határozószó használatakor is több a választási lehetőség és követelmény a vietnamiban, mint más nyelvekben. A beszélőnek ugyanis nemcsak a saját helyzete szerinti közelséget, illetve távolságot kell figyelembe vennie, hanem a szóbanforgó személynek vagy tárgynak a hallgatóhoz viszonyított helyzetét is. Így távolra mutatóskor más névmás használatos, ha a mutatott dolog csak a beszélőtől, és más, ha mindkét személytől távol esik.

b/ A vietnami nyelvtani szemlélet sajátossága, hogy a szótári alakjukban elvont jelentést hordozó főnevek úgy konkretizálódnak, hogy az ún. klasszifikátorok segítségével besoroljuk őket a létezők valamelyik csoportjába. Más klasszifikátort kapnak a tárgyak, élettelen dolgok (cái), mást a növények (cây), mást a gyümölcsfélék (qua), az állatok (con) stb. Vannak sajátos, logikailag nehezen indokolható csoportok, mert - bár létezik az élettelen dolgok csoportja - "a papírneműek" ebben nem foglalnak helyet, egy klasszifikátor segítségével külön csoportba szerveződnek. Sőt - mint Barinova is említi példaként ^{3/} - akad olyan klasszifikátor, mely "a kerek felü-

letű dolgokat" gyűjti maga köré, egy másik szempont "a síma felületűség" kritériuma.

c/ A cselekvés idejének kifejezése határozószókkal és segédigékkel történhet. Bár megfelelő szövegkörnyezetben a nulla időjel múltat, jelen és jövőt egyaránt jelenthet, a segédigék és az általános jelen, múlt (đã) és jövő (sẽ) mellett lehetővé teszik a közelmúlt (vừa mới), a pillanatnyi és folyamatos jelen (đang) s az egészen közeli jövő (sắp) kifejezését is. Differenciáltabb a megközelítés a passzív szerkezeteknél is, ahol a választott segédige utal arra, hogy a történés az alanyra kellemes vagy kellemetlen hatású. (A "Találkoztam valakivel" mondat szenvedő változatában más segédigét kell használni, ha kellemetlen személlyel találkoztam - bi -, s mást - đuộc -, ha ez a találkozás örömet jelentett.)

d/ A többes szám kifejezésének régies formája a szó megismétlése. (Pl. ngườì ngườì = emberek, ngày ngày = napok, nap mint nap; naponta). Más többesítésre szolgáló eszközök használatakor a nyelvszemlélet különbséget tesz aszerint, hogy a többes az adott létezők osztályának egészére (các), vagy az adott csoportból sokra, de nem minden tagra vonatkozik (những).

e/ Több a kötelező aspektus az egyszerű állítás és tagadás esetén is. Állítás esetén a beszélgetők pozíciója, tagadásakor pedig aszerint, hogy a cselekvés tagadása abszolút vagy viszonylagos. Az utóbbi forma használata azt fejezi ki, hogy a cselekvés, történés eddig még nem, de később nagy valószínűséggel bekövetkezik.

A példákat még sorolhatnánk, de a fenti néhány is jelzi, hogy vannak esetek, amelyekben a vietnami nyelv több kötelező aspektust tart számon, mint a magyar. A fordítottjára is bőven van példa, mint a vonatkozás határozottsága-határozatlansága megkülönböztetése, a szórendi változtatásnak hangsúlyozásra, kiemelésre való felhasználása, az igekötős és vonzatos igék területén, s egyebütt.

IV. Oktatási szempontból az artikulációs bázis kialakítása mellett az egyik legnagyobb nehézséget a forrásnyelv és a célnyelv kötelezően kifejezett aspektusai közti különbségek áthidalása jelenti. S nemcsak akkor, ha a célnyelvben az aspektusok szá-

ma több, mint a forrásnyelvben, hanem akkor is, ha kevesebb; utóbbi esetben ugyanis a beszélő az anyanyelvi gyakorlatában megszokott differenciáltabb aspektusokat akarja érvényesíteni, s ez közleményét olyan ballasztal terheli, ami a folyamatos beszéd alakulását egy bizonyos ideig fékezi.

A paradigmasorok, aragok, jelek, képzők megtanulása a különböző forrásnyelveket hozó diákok számára egymáshoz hasonló nehézséggel jár, a nyelvszemléletből fakadó nehézségek azonban forrásnyelvek szerint különböznek. Mint az artikulációs bázis alakításakor, éppúgy az aspektusok közti eltérésekből adódó problémák áthidalásakor is fontos a forrásnyelvek szerinti differenciálás. Ezért - ha különböző anyanyelvű diákok tanulnak is egy csoportban - célszerű a nyelvoktatás kezdetén az azonos anyanyelvűek számára áttekintést adni a célnyelvről, nyelvünkről. Az ilyen differenciált tudatosítás eredményeként a hallgatók némi fogódzóval rendelkeznek a későbbiekben; a közeg, amelyben mozogniuk kell, veszt idegenségéből. Így kicsivel hamarabb eléri a diák, hogy mondanivalójába nem akar olyan közlést belefoglalni, ami szükségtelen, a célnyelvtől idegen, de nem mellőzi a magyar nyelv szemléletéből folyó kötelező információk egyikét sem.

Jegyzetek

- 1/ Tù diên việ²t-nga - Összeáll.: Glebova, I.I. - Zelencov, V.A. - Ivanov, V.V. - Nyikulín, N.I. - Siltova, A.P. Moszkva, 1961. 563-565. old.
- 2/ Roman Jakobson: Hang - jel - vers. Bp. 1969. 134. old.
- 3/ A.N. Barinova: Ucsebnik vietnámszkovó jazika. Moszkva, 1965. 106. old.